

Orosz István

Mád, 1935 – Budapest, 2024

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2024.1.1>

Tanár, tudós, közéleti szereplő volt. Tehetsége, munkabírása, kitartása és tisztessége folytán minden téren kiválót tudott nyújtani. Életpályáját nem jellemezték zsákutcák, sem nagyobb kitérők, pedig hosszú életében számos történelmi fordulatot kellett túlélnie, amelyek közül nem egy a jövőjét, sőt az életét is veszélyeztethette volna, mint például családja menekülése a második világháború végóráiban, vagy nemzetőrként való részvétele az 1956-os forradalomban.

Otthonról kapott úti poggyásza nemigen vetítette előre ezt a pályát. Édesapja kicsiny szőlőjének, valamint pincemesteri állásának jövedelme 1945 előtt nem kínált ígéretes jövőt. Anyagi javak helyett szülői és testvéri szeretetet kapott (két idősebb nővére volt). De tanulhatott: érettségét Miskolcon tett, magyar–történelem szakos középiskolai tanári oklevelet a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett. Diplomája megszerzése után – egy rövid kitérőt követően – az egyetemre került, de a vérbeli magyar történésznek a magyar történelmi tanszékeken nem jutott hely, debreceni egyetemi munkahelyén mindvégig közép- és kora újkori egyetemes történetet oktatott. Talán ebben is szerencséje lehetett, hiszen az egyetemes történelmi látásmód, az eltávolodás a korban olyannyira elharapózott egyoldalú hungarocentrikus szemlélettől, egész tudományos munkáját végigkísérte.

A döntő hatást mégis Szabó István gyakorolta rá. „Amikor én az egyetemre kerültem – emlékezett egyik interjújában –, a vulgármarxizmus diadalát ülte Magyarországon. A marxizmus társadalomtörténetnek hirdette magát, de mi a társadalomtörténetet szerencsére Szabó Istvántól tanultuk. Szabó István társadalomtörténész volt, a parasztság történetének (talán) a legjobb magyar kutatója. Nagyon hamar, már 1954-ben, másodéves koromban legközelebbi tanítványai sorába fogadott, így be voltam oltva a valóság megközelítésének azzal a módjával, ami őt jellemezte. A hivatalos történetírás őt »polgári« tudósnek tartotta, de én, és más tanítványai is, a »marxizmus« büvkörében élve úgy gondoltuk, hogy a vulgármarxizmussal szemben az az igazi marxizmus, amit tőle tanulunk.”¹

Ez a kapcsolat akkoriban nem ígérkezett megnyugtatónak. Szabó Istvánt professzorsága idején – 1943 és 1959 között volt tanszékvezető Debrecenben – sok kritika, sőt nemtelen támadás is érte, és mivel ellenfelei nem merték őt eltávolítani, a tanítványokat igyekeztek elrettenteni mellőle. Első generációjukból – 1950-ben – hamis vádakkal többen is börtönbe kerültek. Szabó István azzal óvta magától Orosz Istvánt, hogy nem tudja-e, hogy az ő tanítványait börtön fenyegeti, amikor viszont nyugdíjba ment, a Történelmi Intézet új vezetője azzal próbált ráijeszteni, hogy ilyenkor az asszisztenciát is szélnek szokták eresztetni. Szerencsére erre nem kerülhetett sor, sőt, Szabó Istvánnal való együttműködésük a professzor nyugdíjba vonulása (és Budapestre költözése) után sem szűnt meg. A hegyaljai mezővárosok társadalmáról írott egyetemi doktori értekezése helyet kapott a professzor által 1960-ban szerkesztett *Agrártörténeti Tanulmányokban*, másik tanulmánya a szintén a tanítványok munkáiból összeállított *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában* című kötetben. Orosz István kutatási területét így fokozatosan terjeszthette ki a szűkebb táj, a Hegyalja szőlőművelésének problémáiról a választott lakóhely, Debrecen, Hajdú-Bihar megye, az Alföld agrártörténeti kérdéseire, hogy vé-

¹ Ifj. BARTA János: A történetíró igazsága. Beszélgetés Orosz Istvánnal. *Debreceni Disputa*, 2008/7–8. 53.

gűl a kora újkor (a 19. századot is beleértve) országosan elismert szakértőjévé váljon. Akadémiai doktori értekezését *Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom* címmel készítette, amelyben elsősorban Debrecen viszonyaira koncentrált. Közel kétszáz tudományos munkája (köztük négy monográfia, százhatvankét tanulmány) jelent meg nyomtatásban. Egyetemes történeti oktatói tapasztalatai pedig nélkülözhetetlenné tették részvételét a Debreceni Egyetemen kiadott középkor- és kora újkor történeti jegyzetek szerzői között.

Fokozatosan haladt előre mind a tudományos pályán, mind az egyetemi ranglétrán. 1958-ban egyetemi doktori, 1976-ban kandidátusi, 1998-ban tudományok doktori fokozatot szerzett. 2004-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 2013-ban rendes tagjává választották. Professzori kinevezést 1986-ban kapott, egyetemi pályája során volt tanszékvezető, a Történelmi Intézet igazgatója, a Bölcsészettudományi Kar dékánja, a Kossuth Lajos Tudományegyetem rektorhelyettese.

Számos tudományos szervezetben töltött be hosszabb-rövidebb ideig vezető pozíciót. 1973 óta folyamatosan tagja – egy cikluson át elnöke – volt az MTA Történettudományi Bizottságának, 2007 és 2015 között elnöke a Magyar Történelmi Társulatnak. (Különösen büszke volt rá, hogy olyan előd nyomába léphetett, mint Horváth Mihály.) Több kuratóriumnak (például Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok) volt a szakértője, tagja. 2004-ben lett a Politikatörténeti Alapítvány kuratóriumának elnöke, ezt a megbízatást 2015-ig töltötte be. Több tudományos és ismeretterjesztő folyóiratnak – *Agrártörténeti Szemle*, *Történelmi Szemle*, *Rubicon*, *Debreceni Szemle*, *Debreceni Disputa* – lehetett szerkesztőbizottsági tagja.

Nemzetközi kapcsolataiban meghatározó szerepet játszott a határon túli kutatókkal való tudományos együttműködés kiépítése és fenntartása. 1990 előtt ez főleg a szocialista országok egyetemeivel és történészeivel (Rostock, Kijev, Iași, Sumen) való együttműködést jelentette, de 1990 után a Debreceni Egyetem nevében ő kötötte meg a megállapodást az Erdélyi Múzeum Egyesület vezetőivel. Másfél évtizeden át volt elnöke a határon

túli magyar tanárok, orvosok, közgazdászok, könyvtárosok továbbképzését elősegítő Ady Akadémiának.

Ugyancsak 1990-et követően, még parlamenti képviselősége előtt, meghívták az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, hogy az országgyűlés elnökévé választott Szabad György professzort helyettesítse. 19. századi magyar történelmet adhatott elő, a reformkort, a dualizmus korát, amire Debrecenben nem nyíltott alkalma.

„Közéleti” szereplését a Pedagógus Szakszervezet debreceni egyetemi fórumaiban kapott tisztségekkel kezdte (titkára volt a Bölcsészettudományi Kar, majd a Kossuth Egyetem szakszervezeti bizottságának), és tagja lett a szakszervezet országos elnökségének. 1972-ben lépett be a Magyar Szocialista Munkáspártba. Szakszervezeti vezetőként, dékánként, rektorhelyettesként nemegyszer támadt nézeteltérés közte és a párt vaskalapos, ortodox egyetemi vezetői között, de kompromisszumkészsége, logikus gondolkodása szinte mindig átsegítette a nehézségeken. A rendszerváltást követően vállalta a tagságot a Magyar Szocialista Pártban, amelyben 1991-től 1993-ig a párt debreceni választmányának elnökeként működött. 1990 és 1994 között debreceni önkormányzati képviselő volt. Személyes sikereként értékelte, hogy az 1994-es országgyűlési választásokon nemcsak egyéni képviselővé választották, hanem választókerületében több szavazatot kapott, mint ugyanott a párt listája. Az országgyűlésben néhány hónapig az emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság tagjaként, 1994 augusztusától 1996 februárjáig az oktatási, tudományos, ifjúsági és sportbizottság elnökeként, majd a ciklus végéig annak alelnökeként tevékenykedett. Horn Gyula miniszterelnök államtitkári megbízatást akart neki adni, ezt azonban végül nem vállalta. Elutasításának okát interjúiban azzal indokolta, hogy az államtitkári megbízatás idejére szüneteltetnie kellett volna oktatói munkáját a debreceni egyetemen. Baráti beszélgetésekben azonban egy másik okra is utalt, miszerint csak szocialista miniszter (lehetőség szerint Glatz Ferenc) mellett vállalta volna a megbízatást. (A minisztert végül a koalíciós partner, az SZDSZ adta.)

Képviselősege idején meghatározó szerepet játszott a felsőoktatási törvény vitáiban, elsősorban az egyházi iskolák jogállásának és támogatásuk formáinak kialakításában. A parlament 1997. október 22-i ülésén – amelyen az MSZP az oktatási törvény módosítására terjesztett be javaslatot – felszólalásában utalt a megelőző korszak hibás politikájára, amikor „az iskolák államosításával a magát mindenhatónak képzelő államhatalom megszüntette az egyház ezeréves iskolafenntartó jogát, mert ideológiai monopóliumát csak az államosított iskolarendszerben képzelte megvalósíthatónak [...] A rendszerváltozással véget ért a magyarországi egyházak négy évtizedes babiloni fogsága, és nemcsak a hitélet vált teljesen szabaddá, de az iskolák működtetése, fenntartása is.”² A beterjesztett módosítás mind a közoktatásban, mind a felsőoktatásban hármas elhatárolást léptetett életbe, azzal, hogy az állami és magánintézmények közé külön kategóriaként iktatta be az egyházi iskolákat. Képviselői állásfoglalását Eötvös Józseftől vett idézettel támasztotta alá: „Az az álláspont, amelyet az államnak az újabb korban az egyes felekezetek irányába el kell foglalnia, nem – mint egyesek vélik – egyforma közömbösség valamennyi felekezet irányába, hanem valamennyinek egyforma tisztelete, éppen azért, mert az állam nem részesített előnyben egyetlen körében megtalálható felekezetet sem, egyforma oltalommal tartozik valamennyinek.» Az ellenségesség és a gyűlölet négy évtizede után nekünk sem csak a közömbösségig, hanem az egyforma oltalomig kell eljutnunk.”³

A fenti hozzászólásban is találhatunk egy nem leplezett utalást „a kormányzó pártok között kialakult vitára”. A valóságban ezek a viták nemcsak politikailag, de érzelmileg és egészségileg is súlyosan érintették. A koalíciós partner képviselőivel folytatott bizottsági viták – amelyekre nemegyszer utalt a parlamenten kívüli magánbeszélgetésekben – is hozzájárulhattak ahhoz, hogy mindig is meglévő magas vérnyomása súlyos sztrókhhoz vezessen, és ne tudja folytatni elnöki munkáját. Mandátuma lejártával, 1998-ban pedig a gyakorlati politizálástól is visszavonult.

² Országgyűlési napló – 1997. évi őszi ülésszak. 2174. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1994-1998_033 (Letöltve: 2024. 04. 18.)

³ Uo. 2176.

Munkahelyén képviselőségének – az országos közéletet tekintve meglehetősen zaklatott – éveiben is ki tudott tartani megértő, emberileg közvetlen, politikasemleges magatartása mellett. Az 1990-et követő években ugyanis a Kossuth Lajos Tudományegyetem Történeti Intézetének munkatársai színes skálán kapcsolódtak be a politikai életbe. Rajta kívül volt parlamenti képviselőnk a Magyar Demokrata Fórum és a Fidesz színeiben, mások a városi képviselő-testületben jutottak szerephez, de ez az intézeti életben nem vezetett politikai vitákhoz, torzsalkodásokhoz, legfeljebb apró, könnyen megbocsátható fricskákhoz. A Politikatörténeti Alapítvány kuratóriumának 2004–2015 között betöltött elnöki megbízatása azt igazolhatta, hogy a politikai életből való formális távozása ellenére sem keltette a világnézeti közömbösség látszatát, vállalta baloldali érzelmeinek további nyílt kifejezését. Kuratóriumi megbízatása során alakította ki együttműködését a Politikatörténeti Intézet vezetőjével, Földes Györggyel.

Talán kissé meglepő lehet, hogy őszinte baloldali meggyőződése ellenére hívó ember volt. Tanárként – az értelmiséget kisvárosi szinten figyelő és ellenőrző Debrecenben – 1990 előtt nem feltétlenül gyakorolhatta vallásosságát. Ezt követően azonban igyekezett eleget tenni a római katolikus vallása által megkövetelt előírásoknak. Képviselősége idején csatlakozott az MSZP 1990-ben alapított hívó tagozatához, ami hozzásegítette több egyházi vezetővel kötött ismeretséghez, de az egyház helyi vezetőivel is – mint például az 1993-ban felállított Debrecen–Nyíregyházi Római Katolikus Püspökség első főpásztorával, Bosák Nándorral – haláláig személyes kapcsolatot ápolt. Említett parlamenti felszólalását is hitéből fakadó reménnyel zárta: „Befejezésül még egy hitemről hadd szóljak: Szent Pál apostol a zsidókhöz írt levelében mondotta, hogy a hit a reménylett dolgok valósága. Távolról sem kívánom profanizálni a Szentírás szövegét, mégis engedtem meg nekem, hogy higgyek abban: az egyházakkal kapcsolatos, ma még csak reménylett változások valósággá válnak.”⁴

⁴ Uo.

Munkásságát mind Debrecen városa, mind az országos fórumok elismeréssel, kitüntetésekkel jutalmazták. Városa önkormányzata Csokonai-díjjal (1995), a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Bocskai István-díjjal (1997) ismerte el. A szakszervezet és a szakmai egyesületek javaslatára kapta meg a Felsőoktatás Kiváló Dolgozója (1970), a Munka Érdemrend ezüst fokozata (1985) kitüntetések, és a Pázmány Péter-díjat (1994). 2005-ben a Magyar Köztársaság Érdemrend tisztikeresztje, 2015-ben a Magyar Érdemrend középkeresztje kitüntetésben részesült. 2008-ban lett Debrecen Megyei Jogú Város díszpolgára. A felsőoktatási együttműködésért az Eperjesi Egyetem kétszer tüntette ki. 2022-ben az agrártörténeti kutatásokban elért kiváló eredményei, a felsőoktatásban vállalt feladatainak példaértékű teljesítése és a tudományos élet szervezésében elért sikerei alapján Kosáry Domokos-díjat kapott.

Munkatársai, egykori tanítványai előtt emlékét valójában persze talán nem is annyira publikációi, egyetemi és konferenciákon elhangzott előadásai őrzik, hanem közvetlen, vonzó egyénisége. Bármilyen közegben képes volt szinte azonnal a társaság közép-pontjává válni, szakmai vitákat „megmagyarázni”, számunkra eldönteni a nyilvánosság előtt aligha vállalható, néha kissé talán kategorikusnak látszó megállapításaival. De szívesen mesélt személyes élményeiről, történeszokról, politikusokról, akiknek komolynak látszó szerepjátszásait frappáns helyzetfelismerő válasszal tudta hiteltelenné tenni. Szívesen emlegette, hogy amikor az egyik (akkor) ellenzéki képviselő (nevét borítsa homály) a parlamenti ülésen arrogáns hangnemben a választóival való szembenézést kérte rajta számon, azzal válaszolt, hogy ő egyéniként jutott be az országgyűlésbe, személy szerint ismeri választókörzete sok lakosát, és azok is őt, de vajon vitapartnere, aki országos listán jutott be, hány választójával tud személyesen szembenézni. A magánéletben pedig igyekezett megteremteni a lehetőségét annak, hogy barátaival, kollégáival, tanítványaival minél többet találkozhasson. Nemcsak egyetemi irodája állt nyitva bárki előtt, hanem (bár inkább csak fiatalabb éveiben) lakása ajtaja is. Aktív szereplője volt az évente megtartott hallgatói esteknek, ahová a bor is rendszerint az ő mádi pincéjéből került ki. A szűkebb, de

egyre bővülő baráti kör számára a mádi szőlő is fontos találkozóponttá alakult, hiszen a meghívottak részt vehettek a mádi szüreten, ahol az előző esti pincelátogatás, majd a munka mellett nyílt lehetőség a beszélgetésre.

A szakmában, előadásain, magánbeszélgetésein Orosz István elsősorban gyors felfogóképességével, lényegre törő megállapításával tűnt ki. Közhelyszerűen ismert, lerágott csontként kezelt témákat is tudott új megvilágításba helyezni, új összefüggéseket feltárni. Széles körű olvasottsága hatalmas lexikális tudás birtokába juttatta, amivel bármely vitapartnerével szembe tudott szállni. De nevelő egyéniség is volt, aki – bár Orosz István-iskoláról nem szoktunk beszélni – méltón tudta közvetíteni mestere, Szabó István örökségét. Ezt folytatta egyetemi tanszékén és intézetében, hogy munkája a tanítványai közül kikerült akadémikusok, professzorok, középiskolai tanárok tevékenységében folytatódjék.

ifj. Barta János